

FILOZOFSE DISCIPLINE: DEFINICIJE I PROBLEMI

Uvod U povijesti filozofije razvile su se raznovrsne filozofske discipline. Uobičajena je odatle podjela filozofije na teoretsku, praktičnu i poetičku filozofiju.

Teoretskim disciplinama pripadaju: ontologija, gnoseologija, filozofija prirode itd., praktičnim: etika, filozofija politike, filozofija prava, filozofija povijesti itd., a poetičkim: estetika, poetika, retorika, filozofija tehnike itd.

One su nastale kao rezultat razmatranja usmjerenih prema nekim posebnim pitanjima. Te "grane" filozofije nisu međutim radikalno samostalni dijelovi, nego su uvijek u uskoj međusobnoj vezi, kao što su i problemi što ih postavljaju samo različiti aspekti istih pitanja. I pokušaji rješenja bit će dakle čvrsto povezani.

"Svaka je filozofija praktična, čak i ona što se ispočetka čini da je najkontemplativnija."
J. P. Sartre

Metafizika *Metafizika* istražuje ono što je prvo i ono što je posljednje. Šta je bitak, bit, zbivanje, kretanje, forma, materija, supstancija, uzrok, svrha itd. ? Aristotel je svoju tzv. "*prvu filozofiju*" odredio upravo kao »učenje o prvim izvorima i uzrocima bića«; ona pita o biću kao biću. Ime je metafizika dobila kasnije po tome što su učenici Aristotelovi tu njegovu "*prvu filozofiju*" svrstali "*iza fizike*" (*meta ta fizika*).

Fizika je učenje o prirodi (*fysis*) - filozofija prirode. *Fysis* izvorno znači sve ono što jest tačnije, ono što se nalazi u kretanju. *Metafizika*, naprotiv, pita za biće u njegovu bitku. Ona je prema tome znanost o onome što je s one strane fizičkog (*s one strane promjenjivog*), tj. o onome što bićima pripada po njihovoj biti.

Ontologija ili opća metafizika jest učenje o bitku. Biće (postojeće, bivstvujeće) je sve one o čemu se može reći da jest. Bit (suština) je ono po čemu nešto jest baš to što jest. Bitak je ono po čemu jest sve što jest, tj. ono po čemu bića jesu. Bitak označuje da biće uopće jest, daje mu da jest. Bitak je dakle bit bića kao bića. (*Bitak = biti = bivstvovati*)

Prvo je filozofsko pitanje: *Šta jest ? Šta je bitak ?* Kao znanost o bitku, o bitku bića, ontologija je temeljna filozofska disciplina; njena su rješenja od temeljna značenja i za sva druga filozofska pitanja i filozofske discipline. Zato filozofiju često i izjednačuju s ontologijom, odnosno općom metafizikom.

Mogući su različiti aspekti pitanja o bitku.

a) S obzirom na to pitamo li je li bitak jedan - jedinstven, dvojstven ili mnoštven, razlikujemo ove ontološke koncepcije:

Monizam uči da je sve u svojoj osnovi jedno: svu raznolikost svodi na jedno načelo ili jednu supstanciju: zbilja je jedinstvena, jedan je temelj svega.

Dualizam je gledište koje nalazi dva međusobno nesvodljiva samostalna različita načela svega. Tako, npr., Descartes razlikuje protežnu i misaonu supstanciju kao dva temelja svega što jest.

Pluralizam je ontološki pravac koji pretpostavlja više načela, osnova ili supstancija. Tako, npr., Empedokle uči da se sve sastoji od četiri elementa: vode, vatre, zraka i zemlje.

b) Prema temeljnom određenju bitka ontološko je gledište *materijalističko ili idealističko*.

Materijalizam uči da je bitak materijalan; materija je primarna, a svijest i mišljenje su sekundarni.

Idealizam uči da je pravi bitak i osnova svega ideja ili misao, mišljenje, duh, svijest, volja, Bog, a da su pojavna bića izvedena. *Objektivni idealizam*, utemeljuje taj idejni bitak kao objektivnu zbiljnost nezavisnu od čovjeka i njegove svijesti. Platonu su tako ideje vječne i nepromjenjive biti zbilje, a Hegelu je apsolutna ideja - idejna osnova svega.

Subjektivni idealizam uči da je naša svijest ono primarno, a zbilja je onda idejna tvorba subjekta ili agregat osjeta.

Spoznajna teorija ili gnoseologija

"Moja je namjera da istražim porijeklo, izvjesnost i doseg ljudske spoznaje." Tako je svoj zadatak odredio J. Locke i time u 17. stoljeću utemeljio *spoznajnu teoriju ili gnoseologiju* kao filozofsku disciplinu. Spoznajni problemi stari su međutim koliko i filozofija. Pored pitanja koje izrijeком ističe Locke u teoriji spoznaje važni su još i problem predmeta spoznaje i problem istine.

Podrobnije ćemo razmotriti prvo od spomenutih pitanja - pitanje o izvoru spoznaje.

a) U pitanju o izvoru spoznaje razlikujemo ovih nekoliko osnovnih odgovora i koncepcija:

Empirizam uči da je iskustvo izvor sveg našeg znanja: duh je *tabula rasa* - *neispisan list* papira po kojem iskustvo urezuje znakove. Uzoran prikaz empirističkog gledišta dao je opet upravo J. Locke. Empirizam međutim općenito precjenjuje ulogu eksperimenta i osjetne datosti, a umanjuje spontanost subjekta, te složeno razrješava u jednostavnom.

Senzualizam je krajnje empirističko gledište, koje uči da je upravo samo osjetno iskustvo glavni izvor spoznaje.

Racionalizam je spoznajno gledište koje smatra da do bitnih spoznaja dolazimo umovanjem, čistim mišljenjem. Prava je osnova spoznaje razum, um (*intelekt, ratio*). Pritom racionalizam ne mora odricati svaku ulogu i vrijednost iskustva i eksperimenta kao elemenata spoznaje. (*Heraklit, Elejci, Descartes, Spinoza i dr.*)

Kriticizam je gnoseološka koncepcija prevladavanja empirističkog odnosno racionalističkog dogmatizma. To je kritička sinteza empirizma i racionalizma kako ju je utemeljio I. Kant: Spoznaja je sinteza sadržaja i oblika. Objekt spoznaje daje spoznaji njen sadržaj, a subjekt koji spoznaje daje spoznaji njen oblik.

Intuicionizam je pravac koji uči da do najdubljih, bitnih, najvažnijih, životnih spoznaja dolazimo intuicijom - neposrednim gledanjem, neposrednim uvidom, bez posredovanja diskurzivnog raščlanjujućeg mišljenja, bez izvoda, bez demonstrativne racionalne analize, bez dedukcije. Intuicionizam je naučavao H. Bergson. Razlikovanje stupnjeva senzitivne, demonstrativne i intuitivne spoznaje i primjere imamo kod Lockea i Descartesa.

Iracionalizam je gledište koje je oprečno racionalizmu. On upućuje na neracionalne (*nerazumske, iracionalne*) izvore kao glavne izvore spoznaje. Nerazumsko može značiti ono što je različito od razuma (*što je izvan ili možda iznad razuma i logičkog razglabanja*) ili pak ono što je protivrazumsko (antiracionalno - odatle onda naziv antiracionalizam). Iracionalističke su npr., koncepcije: *voluntarizam i misticizam*.

Voluntarizam je pravac koji daje primat volji nad razumom (*Augustin i Schopenhauer*). *Misticizam* pak glavnu spoznajnu moć nalazi u ekstazi - sjedinjenju s apsolutnim. (npr. u Plotina)

b) S obzirom na pitanje o vrijednosti spoznaje i na pitanje o dosegu (odnosno granicama) spoznaje razlikujemo ponajprije gledište *dogmatizma i skepticizma*, a zatim *kriticizma* koji pomiruje protivrječje i jednostranosti dogmatizma i skepticizma.

Dogmatizmom nazivamo gledište koje smatra da je moguća sigurna spoznaja istine, odnosno da svijet i stvari spoznajemo kakvi su po sebi. Dogmatizam znači i svako prihvaćanje nekih temeljnih istina, a da one nisu provjerene.

Skepticizam uči da nije moguće spoznati objektivnu istinu, pa da je zato mudro suzdržavati se od izricanja tvrdnji.

Etika *Etika* je filozofska disciplina koja ispituje porijeklo, motive, norme i svrhe moralnog djelovanja i prosuđivanja; ona je filozofija morala.

Heteronomna etika zastupa gledište da je izvor morala izvan čovjeka: takve su sve eudajmonističke etike; a *autonomna etika* uči da je izvor morala u čovjeku samom; on sam određuje normu kojoj će se pokoravati. S obzirom na shvaćanje svrhe moralnog nastojanja i djelovanja razlikujemo mnoge koncepcije "etike dobara": *eudajmonizam* (cilj je ljudskog djelovanja sreća - blaženstvo), *hedonizam* (užitak je cilj života), *utilitarizam* (svrha je djelovanja korist, i to pojedinca ili zajednice), *perfekcionizam* (cilj je usavršavanje), itd.

Svim tim etikama dobara odlučno se suprotstavlja Kantovo shvaćanje o samoodređenju volje koja ima svoj samocilj u dužnosti - nužnosti djelovanja iz poštovanja prema zakonu. (Primjeri moralnoga zakona su dati u Kantovoj formulaciji kategoričkog imperativa kao i primjeri prosuđivanja prema tom imperativu). Postoje razdoblja povijesti filozofije u kojima izrazito dominira etička problematika, ali i razdoblja kad je ona zapostavljena.

Estetika *Estetika* je filozofija lijepog i filozofija umjetnosti. Ona raspravlja o lijepom u umjetnosti i u prirodi, ispituje bit, uvjete i kriterije stvaranja, doživljavanja i prosuđivanja lijepog odnosno umjetnosti.

Pritom je moguće razviti metafiziku lijepog - spekulativnu tzv. estetiku odozgo, kakva je, npr., Platonova, ili pak estetske norme izvesti iz same umjetnosti, kako je to učinio Aristotel.

Benedetto Croce definirao je estetiku kao "nauku o izrazu" a umjetnost poistovjetio s intuitivnom spoznajom, koja fantazijom spoznaje ono individualno. Svaka je prava intuicija po njemu u isti mah i izraz!

Antropologija *Filozofska antropologija* je savremena filozofska disciplina koja nakon Hegela stupa na mjesto opće metafizike. Ona nastoji proučiti osebjnu bit ljudskog bića. Čovjek je doista od početka filozofije bio filozofski problem, pa neki upravo zato antropologiju smatraju temeljnom filozofskom disciplinom.

Skeniranjem QR koda možete pristupiti stranici *filozofijagms* na platformi za digitalne publikacije *Calameo*

